

ARNE JARRICK

*Samla er till större
och färre frågor, humanister!*

EN DISKUSSION OM DET HUMAN-
VETENSKAPLIGA UPPDRAGET

HUVUDBUDSKAPET LIGGER I RUBRIKEN ovan. Jag ska ägna den här framställningen åt att kvalificera den. Dess uppmaning är en del av en kampanj som Janke Myrdal och jag driver tillsammans för att förbättra den humanistiska forskningen. Jag börjar med bakgrunden och fortsätter sedan till de kriterier vi har opererat med när vi har försökt identifiera de stora forskningsfrågorna om de mänskliga villkoren. Eftersom de nyligen har diskuterats med viss utförlighet i tidskriften *Respons*, ges de därefter bara en mycket kort presentation, med undantag för två av frågorna som dryftas mer ingående.¹ Så ges några reflektioner kring den kritik vi har fått och kan tänkas få för vårt initiativ. Framställningen avslutas med några förslag om vad som skulle behöva göras härnäst för att främja en utveckling i önskad riktning.

Bakgrunden och kriterierna

Vår kampanjidé härrör ur fem missförhållanden och en inspirationskälla. Jag tar dem i turordning.

I likhet med andra forskare alstrar humanister intressanta och lödiga forskningsresultat. Men olikt andra har många av dem en märkvärdig oförmåga, ovilja eller ovana vid att presentera dem i distinkta termer just som resultat (*problem 1*) – för att inte tala om vilket obehag en del känner

vid att göra det med uttalade sanningsanspråk. En del av resultaten är säkert lika oklara som de framstår, medan andra fördunklas av ett slags normativt motstånd mot klarhet.

En förklaring till att de vetenskapliga svaren framstår som oklara, är att också frågorna i många fall är det (*problem 2*). De är ofta otydliga, antingen var för sig eller just genom sin mängd och sin brist på inbördes rangordning. Som läsare går jag ofta vilse i djungeln av frågor. Kanske gör forskaren också det.

Redan dessa två brister sammantagna skulle räcka för att motivera en ökad tematisk koncentration bland forskare med intresse för de mänskliga villkoren. Men här finns mer. Ett kvalitetsproblem är att inte bara frågorna på mikroplanet utan också frågorna på makroplanet är oöverskådligt många. Ser vi till forskningen som helhet är nämligen den tematiska splittringen besvärande stor inom humanistisk vetenskap (*problem 3*), något som i sin tur betingar en brist på kumulativitet i utvecklingen av kunskap om de mänskliga villkoren.² I det sammanhanget är det också störande, ja självförstörande, att en del humanister (oklart hur många) till och med är obekväma med själva strävan efter kumulativ kunskapsutveckling. Det är som om det vore bättre att börja om gång på gång, i stället för att lära av tidigare generationer för att på så sätt slippa en evig rundgång i kunskapens labyrint.

Till detta kluster av attitydproblem kan läggas oviljan mot stora synteser (*problem 4*), vilka under inflytande av postmodernismen alltför länge har förhånats som berättelser eller stora berättelser.³ Vårt initiativ ska ses som ett försök till återupprättelse av den vetenskapligt genomarbetade syntesen, vilket diskuteras av Janken Myrdal på annan plats i föreliggande årsbok.

Så långt de inomvetenskapliga problem vi önskar råda bot på. De kopplar till ett utomvetenskapligt problem. Bristen på tematisk koncentration lämnar nämligen ett tomrum, vilket ansvariga politiker och andra inflytelserika aktörer utanför akademien i samhället allt oftare försöker fylla med kortsiktigt och utomvetenskapligt motiverade krav på

särskilda tematiska forskningsinsatser (*problem 5*). Kraven understöds av formell makt (t.ex. regleringsbrev) och pengar (t.ex. örönmärkta medel). Under alla omständigheter svårt att stå emot, men än svårare om humanisterna inte rustar sig med egna vetenskapligt överlagda idéer om vad deras intellektuella energi borde användas till i stället för att förlösas på svar på politikernas nervösa hugskott.

Ett sätt att råda bot på de fem problemen är att göra som matematikern David Hilbert gjorde vid matematikkongressen i Paris år 1900. Där presenterade han ett antal matematiska problem som han uppmanade världens räknekunniga att söka lösningarna på.⁴ De antog uppmaningen och initiativet blev en stor och långvarig världssuccé. Vi har inspirerats av Hilbert för vår kampanj, men inser samtidigt att svaren på våra frågor inte alls kan vara lika definitiva och precisa som lösningarna på hans matematiska problem.

Vi satte igång. Vi började med att ta hjälp av ett femtontal svenska forskare som var och en inbjöds att komma med två till fem tematiska förslag, vilka sedan diskuterades vid en liten konferens på Kungl. Vetenskapsakademien i januari 2015.⁵

Som vägledning angav vi tre enkla kriterier: frågorna skulle vara väsentliga, obesvarade (i hög grad) samt möjliga att besvara (i hög grad). Därutöver ville vi att frågorna skulle ställas på ett sådant sätt att svaren inte var självklara på förhand. Ett överlopskriterium? Säg inte det. För att kunna bidra med solid kunskap kring stora frågor, krävs att vi utvecklar vår metodarsenal. Vad det innebär diskuteras i annat sammanhang⁶ – och det måste ständigt diskuteras.

Ur det femtiotal förslag som levererades urskilde vi femton stora frågor, så långt som möjligt genom att försöka följa våra egna kriterier.

Frågorna

Här är så frågorna. Med undantag för fråga två och sex åtföljs de av ytterst summariska förklaringar. Den som önskar något mer utförliga resonemang hänvisas till vår artikel i tidskriften *Respons*, som tidigare

nämnts. För förklarande resonemang kring tvåan och sexan går det dock bra att läsa vidare här. Frågorna är ordnade med lottens hjälp och inte efter någon hierarkisk princip. Trots många potentiella kopplingar mellan dem tänker vi oss att var och en skulle kunna adresseras var för sig.

1. Vad förklarar stora migrationsströmmar i ett långt tidsperspektiv? Helt nya metoder, som DNA-analys, gör det idag mycket lättare än tidigare att analysera stora folkförflyttningar för att bättre svara på frågan om vilka som flyttar och blir kvar – och varför.
2. Se vidare nedan.
3. Vad förklarar varför vissa normer bevaras och andra förändras? Etablerade normer torde vara självförstärkande. Ändå sker med tiden omvälvande normförändringar. Vilka är mekanismerna bakom dessa förändringar?
4. Varför tillägnar sig människor estetiska upplevelser, och vilka skiftande funktioner fyller de på individuell och samhällelig nivå? I stort sett alla människor är såväl producenter som konsumenter av estetiska uttryck, för vilka de är beredda att offra avsevärda resurser. Goda förklaringar saknas.
5. Hur kan man förklara den långsiktiga trenden mot minskat fysiskt våld i mellanmänskliga konflikter? På lång sikt har det dödliga (och förmodligen också det odödliga) våldet minskat, både mellan enskilda individer och mellan stater. Hur kommer det sig?
6. Se vidare nedan.
7. Vad förklarar de upplevda centrala behovens förändring på lång sikt, och hur förhåller sig detta till människors önskningar? Människors önskningar överskrider deras grundläggande behov och går också utöver det möjligas gräns – och de förändras. Här krävs forskning som också överskrider statistiska teorier om behoven och tar hänsyn till deras oavslutliga föränderlighet.
8. Hur ska man förklara att acceptansen på lång sikt ökat för andras uppfattningar samtidigt som det skett en utvidgning av vilka som

innefattats i begreppet människa, medan det finns perioder med en motsatt rörelse där exempelvis den Gyllene Regeln inte längre anses gälla för alla människor?

9. Hur utvecklas sambandet mellan kollektiva lösningar, individuella lösningar och olika grader av individuell frihet? Olika samhällen (i tid och rum) erbjuder en rik variation på kombinationer av individuella och kollektiva, lokala och centrala lösningar på mänskliga problem. Är de olika lösningarna beroende av varandra, eller är de i ständig och varandra uteslutande konflikt?
10. Varför utvecklas vissa samhällsliga förlopp och företeelser kumulativt medan andra inte gör det? Vissa samhällsförlopp återkommer (t.ex. inskränkt nationalism) medan andra företer en riktad rörelse (t.ex. från nomadism till bofasthet). Vad förklarar skillnaden?
11. Leder ökad livslängd till större individuell och samhällslig disciplinering, såsom förmågan att skjuta upp behovstillfredsställelse och långsiktig resurshantering? Stort välstånd ger en vana vid välstånd och en ovana vid att skjuta upp belöningar. Eller också är det tvärtom så att stort välstånd ger en tolerans för väntan på belöning. Vi vet inte vilket. Det behöver utforskas.
12. Hur och varför varierar betydelsen av erotik som sammanhållande och söndrande kraft från individnivå till samhällsnivå? Sex är något av det mest vardagliga och generella människor har för sig, för nöjet lika mycket som för prokreationen. Sex är av grundläggande betydelse för mänskligt samarbete och mänskliga konflikter, men adresseras alltför mycket för sina spektakulära uttryck. Det vill vi ändra på.
13. Hur kan man identifiera och förklara stagnation och trögrörlighet i förhållande till över tid generellt allt snabbare teknisk utveckling? Teknisk utveckling har getts goda förklaringar, medan perioder av stagnation fortfarande söker sina.
14. Vad förklarar jämlikhetsidéns framväxt och hur har den påverkat samhällsutvecklingen? Utan människors aktiva ingripande skulle

förmodligen resursfördelningen vara ännu mer ojämn än den är idag. Idén om jämlikhet har genom historien blivit en allt starkare representerad tankefigur, trots närvaron av konkurrerande idéer. Vad kommer det sig av?

15. På vilket sätt kan man förstå sambandet mellan det sammanhållande och det konfliktfyllda i ett samhälle? Kort uttryckt: Kan sociala konflikter ha en sammanhållande verkan eller verkar de alltid i splittrande riktning? Är det i så fall konflikter av ett särskilt slag, utkämpade med en särskild repertoar?

Fråga två

Vår andra fråga lyder så här: Varför accepteras viss kunskap medan annan kunskap stöts bort, och hur förändras villkoren för kunskapsspridning och kunskapsmotstånd på lång sikt?

I historiens långa släppljus ser det ut som om människor i allmänhet trasar patrull efter kunskapens ensamma vägröjare. Jag tror inte skenet bedrar. Till exempel är det väl numera bara ett fåtal människor som tror (eller låtsas tro) att jorden är platt, även om inte alla vet att dess rondör modifieras vid polerna. Och få ifrågasätter att jorden med viss regelbundenhet har genomgått ett antal istider, vilket ingen ens hade hört talas om för trehundra år sedan. Likadant med andra insikter som långsamt banar sig väg in i den kunskapsbank som var och en herbärgerar i sina huvuden.⁷ På kortare sikt bjuder människor tvärtom ofta effektivt motstånd mot kunskap, på grund av önsketänkande eller av kognitiva skäl, och ibland därför att auktoritära regimer förbjuder spridningen av dess frukter.

Det finns sedan läge en hel del både teoretisk och empirisk forskning om sådant kunskapsmotstånd, kanske främst som en gren av nordamerikansk socialpsykologi. Flera studier visar att människor lägger ner avsevärd intellektuell energi på att motbevisa eller bortförklara information som strider mot det som de håller för sant, medan de lättsinnigt ägnar

mindre möda åt att belägga vad de tror eller vill tro på.⁸ Metoden för att underhålla kunskapsmotståndet är alltså inte att människor slappt lånar sig till sitt snabba så kallade ”system 1-tänkande”, utan att de ambitiöst mobiliserar ”system 2” för saken.⁹ Forskare gör ofta tvärtom: flertalet anstränger sig allra mest för att verifiera sina hypoteser. Men, handen på hjärtat, kanske gör vi det ofta i enlighet med samma slags önsketänkande som folk i allmänhet. Vore det inte så, skulle popperska försök att motbevisa sig själv vara vanligare än de är. Jag ser nästan aldrig sådana försök.

Nedslående är också rön som visar att intensifierade insatser för att upplysa om de verkliga förhållandena snarare riskerar att öka än minska människors vanföreställningar. Då uppstår det som kallas ”moteldseffekten” (backfire effect).¹⁰ Till exempel gjordes en studie där forskare med fyra olika metoder sökte gendriva vanföreställningen om ett samband mellan autism och vaccinering mot mässling. Det gick inget vidare: med tre av de fyra metoderna stärktes försökspersonerna i sin tro på ett sådant samband; i inget fall försvagades den nämnvärt.¹¹

En del av den här forskningen återgår, delvis kritiskt, på den teori om kognitiv dissonans som Leon Festinger utvecklade på 1950-talet.¹² Hans fråga var hur människor bär sig åt för att minska dissonansen mellan sin kognition och allt det som utmanar den, där några strategier just gick ut på motstånd mot sådana utmaningar i stället för ackommodation av ny kunskap.¹³

Forskning om kunskapsmotstånd finns alltså. Däremot råder det ganska stor brist på forskning om hur det går till att bryta igenom motståndet. Om spridningen av kunskap är angelägen, gäller det också för forskningen om dess villkor. Vi vet idag inte vad vi åstadkommer när vi försöker informera bort fördomar: Förstärker eller försvagar vi dem? Hittillsvarande rön antyder att ökad information är en vansklig väg. I stället gäller det att få människor att koppla ur sin emotionella bindning till särskilda försanthållanden. Men hur gör man det?

Fråga sex

Så här formulerade vi den sjätte frågan i vår lista: Vilken betydelse har individer och grupper som avskilt sig från huvudströmmen av idéer och handlingar i sin tid för kulturell, kognitiv och normativ förändring?

Frågan sammanhänger med fråga två på ett sätt som jag inte insåg då vi formulerade den. Ny kunskap och nya idéer börjar som minoritetsföreteelser. Det ligger i sakens natur. Mycket av det nya utmanar gammal kunskap och gamla idéer. Därför är det också naturligt att dess företrädare möter motstånd, vilket också kan bero på en opportunistisk anpassning till attityderna hos tongivande majoriteter eller mäktiga personer i närheten. Där är konventionen och konformismen. Ändå bryts konventionen gång på gång. Annars skulle vi inte få den kognitiva och ideologiska förnyelse som är kännetecknande för den mänskliga historien.

Härdraget skulle man alltså kunna säga att flertalet människor i flertalet kulturer och flertalet tidevarv är rigida och opportunistiska på samma gång! Kan det vara sant? Går det över huvud taget? Att flexibla människor kan vara både konformister och non-konformister är lätt att förstå, liksom att rigida människor kan vara det senare. Men rigid och konformist? Oavsett vilket, finns alltid en minoritet av ömsom fastlåsta och rörliga människor som inte kan låta bli att stå för sitt, trots de personliga kostnader det innebär. Vad betingar sådan envishet, och vilken betydelse har sådana människor för den kulturella dynamik som i unik grad präglar det mänskliga samhället? Det är frågorna. Jag har i ett annat sammanhang utförligt diskuterat hur man skulle kunna nalkas dem, varför jag här nöjer mig med att mycket kort nämna vilka studier som skulle kunna göras för att finna svaren.¹⁴

Det första vore att göra makrohistoriska analyser av styrkan i och de olika former av konformitetstryck människor har utsatts för genom tiderna, samt att göra motsvarande för det mottryck enskilda och grupper

av människor har presterat. Det andra skulle vara en serie analyser av enskilda individer och minoritetsgrupper i olika perioder av historien. Det tredje vore att göra experimentella studier där tryck, mottryck och människors riskaversion eller riskbenägenhet simuleras och studeras.

Kritiken

Kritiken har inte låtit vänta på sig. Så levererades ett antal invändningar mot vårt initiativ i ett påföljande nummer av *Respons*.¹⁵ Eftersom vi tilläts gå i svaromål i samma nummer förbigår jag här det meningsbytet och övergår till annat vi hört.

Några har anmärkt att våra frågor andas för mycket samhällsvetenskap och för lite humaniora. Vi tänker inte i sådana termer och har därför inte eftersträvat någon balans vare sig mellan fakulteter eller mellan discipliner. Vi utgår från de hittills obesvarade och bristfälligt adresserade frågor vi önskar svaren på. Alla gäller de mänskliga villkoren, och forskare av vilket slag som helst ska känna sig välkomna att ta sig an dem. Men därutöver anser jag att hela distinktionen mellan humaniora och samhällsvetenskap är helt meningslös. Både humanister och samhällsvetare studerar den sociala människan, där metodvalet inte bör anses definierande för vad slags forskare man är.

Andra har ansett våra frågor alltför vidlyftiga och svåra eller omöjliga att besvara, medan åter andra tvärtom har hävdad att många av frågorna redan är besvarade. Det är synpunkter som förtjänar att tas på allvar, trots att båda inte kan vara giltiga samtidigt – i varje fall inte för frågorna var för sig. Allteftersom vi klarlägger kunskapsläget och utformar operationella forskningsidéer fråga för fråga kommer vi också att bli på det klara med om några av dem måste utgå.

En typ av kritiska synpunkter som vi däremot har mindre förståelse för är det ständigt återkommande påståendet att vi förenklar allting alldeles för mycket. Världen är långt mer komplex än vi i vår simplistiska naivitet ger sken av, heter det ungefär. Den lånar sig inte till sådana enkla frågor och svar som vi är på jakt efter. Vi reducerar bort variatio-

nen som är den mänskliga interaktionens särmärke. Och så vidare. Här finns flera fel, fränsett att talet om ”komplexitet” aldrig ges någon klar innebörd. Som jag ser det tilltar komplexiteten i ett system (vilket som helst) ju mer samordnat det är – allt annat lika. Givet graden av samordning tilltar komplexiteten ju mer differentierat systemet är och ju fler komponenter som samordnas. Med en sådan syn kan inte mänsklig interaktion sägas vara vare sig mer komplex eller mer variationsrik än alla fenomen som studeras inom naturvetenskap och medicinsk forskning. Tänk till exempel på vädersystemen eller cellen hos jordens primater. För det andra är varken komplexitet eller variation lika med frånvaro av ordning. Komplexa system är just ordnade helheter, och variation en av dessas grundläggande egenskaper. En av den vetenskapliga forskningens främsta uppgifter är just att söka identifiera sådan ordning, och att göra det är snarare att förenkla än att komplicera bilden av världen. Sakernas tillstånd är svårbegripliga nog ändå, utan att forskarna behöver sätta en ära i att framställa dem som svårare än de är.

Några mer försynta kritiker tycker att en del frågor saknas, såsom religion och språk.¹⁶ Det tål att tänkas på, samtidigt som sådana synpunkter implicerar ett erkännande av själva agendan: behovet av tematisk begränsning och koncentration i forskningen om de mänskliga villkoren. Nya frågor kan komma att införlivas i repertoaren, men inte i någon strävan efter fullständighet utan i så fall därför att de är på en gång viktiga och otillräckligt utforskade. Samtidigt skulle vårt initiativ riskera att förlora i kraft om repertoaren utökades särskilt mycket utöver det femtontal frågor vi redan har identifierat. Och åter: väsentliga frågor som redan är föremål för vetenskapliga ansträngningar är avsiktligt utelämnade från vår lista.

Till sist: Några av våra kritiker anser eller befarar att vår specifika vetenskapliga frågvishet är hemmablint eurocentrisk. Det kan inte utelämnas. Det uppfordrar till ytterligare initiativ. De kommer här.

Fortsättningen

Vi kan inte vara säkra på att våra frågor täcker alla viktiga och samtidigt otillräckligt utforskade frågor. Men någonstans ska man ju börja. Ett sätt att få perspektiv på vårt frågepaket vore att inbjuda forskare från andra och var för sig olika kulturkretsar att göra om vår övning. Det är ett av de steg vi tänker ta härnäst.¹⁷ Ett annat steg är att exponera vårt förslag för en internationell publik, både i kort och lång form (som artikel och bok). Det är redan påbörjat. Ytterligare förslag välkomnas.

Föredrag den 2 februari 2016

N O T E R

1. För en mer utförlig genomgång av de femton frågorna, se Arne Jarrick & Janken Myrdal, "De stora forskningsfrågorna om människans villkor", *Respons* nr 5, 2015.
2. Se härom Poul Holm, Arne Jarrick & Dominic Scott, *Humanities World Report*, Basingstoke: Palgrave 2015, s. 42–48; Arne Jarrick, "Översyn av humaniora vid Örebro universitet", ORU 1.2.2-02555/2015, ÖU 2016. Trots min begäran har Örebro universitet avböjt att publicera rapporten, men den är offentlig och kan begäras ut med hänvisning till här angivet diarienummer. (*Förf.anm.*)
3. För en kritik av postmodernismen inom humanistisk (huvudskaligen historisk) forskning, se Arne Jarrick, "God historia är mer än goda historier", *Axess* nr 5, 2003, återutgiven i nedkortad version i *Sans* nr 1, 2016 under titeln "Postmodernismens dubbla budskap".
4. Han började med 23 problem vilka sedan reducerades till tio, varav många har lösts, några anses olösliga och ett mindre antal kvarstår att lösa. Se bl.a. <http://mathworld.wolfram.com/HilbertsProblems.html>.
5. Konferensen finansierades av Riksbankens Jubileumsfond. Tack för det!
6. Om metoder för världshistoriska frågor, se Arne Jarrick, Janken Myrdal & Maria Wallenberg Bondesson, *Methods in World History – A Critical Approach*, Lund: Nordic Academic Press 2016.
7. Jag gör inte skillnad på kunskap och insikt, inte heller på vetande och förståelse. Motiveringarna härför får anstå.

8. Dan M. Kahn et al., "Motivated Numeracy and Enlightened Self-Government", *The Cultural Cognition Project, Working Paper*, no 116 (preliminary draft).
9. För dessa begrepp, se Daniel Kahneman, *Tänka snabbt och långsamt*, Stockholm: Månepocket/Volante 2011, för rader av exempel på problemen med system 1-tänkandet.
10. Brendan Nyhan & Jason Reifler, "When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions", *Political Behavior* 32, 2010, s. 303–330.
11. Brendan Nyhan et al., "Effective Messages in Vaccine Promotion", *Pediatrics* 133:4, 2015, s. 1–8.
12. Se t.ex. Charles S. Taber & Milton Lodge, "Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs", *American Journal of Political Science*, 50:3, 2006, s. 755–769.
13. Leon Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford: Stanford University Press 1957, en mycket inflytelserik bok trots att empirin är ganska outvecklad.
14. Arne Jarrick, "The Pressure to Conform, The Need to Rebel: A Historical Project on Resisting Group Pressure", i Martin Gustavsson & Dag Retsö (red.), *Långa linjer och många fält. Festskrift till Johan Söderberg*, Stockholm Studies in Economic History 65, Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis 2015.
15. Björn Lundberg, "Replik till: De stora forskningsfrågorna om människans villkor av Arne Jarrick & Janken Myrdal", samt Arne Jarrick & Janken Myrdal, "Svar till Björn Lundberg", båda i *Respons* nr 6, 2015. Jag tar heller inte upp Hugo Lagercrantz synpunkter på vår artikel i *Respons* nr 1, 2016. Den skjuter alltför långt bredvid målet i det den föreslår att hjärnforskning borde läggas till. Inget fel med det, men sådan forskning pågår ju redan i stor omfattning och behöver därför inte föreslås.
16. Det förra en synpunkt framförd av Stig Strömholm i ett i övrigt mycket uppskattande brev.
17. Förslaget kom ursprungligen från Lena Johansson de Chateau, som deltog i vår workshop.